

Beata Rycielska

Uniwersytet Szczeciński (Szczecin, Polska)

**„ŻYCIE NA POCZEKANIU” WISŁAWY SZYMBORSKIEJ
W ROSYJSKIM TŁUMACZENIU
(O MIĘDZYKULTUROWEJ ROLI PRZEKŁADU)**

*„Za poezję, która z ironiczną precyzją pozwala historycznemu
i biologicznemu kontekstowi ukazać się
we fragmentach ludzkiej rzeczywistości”.*

Komitet Noblowski w uzasadnieniu przyznania Poetce nagrody

*„Cokolwiek byśmy pomyśleli o tym bezmiernym teatrze,
na który mamy wprowadzić bilet wstępu,
ale ważność tego biletu jest śmiesznie krótka,
ograniczona dwiema stanowczymi datami;
cokolwiek pomyślelibyśmy o tym świecie – jest on zadziwiający”.*

Wisława Szymborska, Z przemówienia noblowskiego¹

Kultura jako kategoria językowa ma nieostre semantyczne granice. Liczne opisy uwzględniają mnogość jej sensów, zwracając uwagę na podstawowe oraz metaforyczne znaczenia. W niniejszym opracowaniu przypominamy przydatne nam przede wszystkim pojęcia kultury duchowej, materialnej i społecznej. Tak więc to pierwsze obejmuje niematerialne wytwory myśli i działalności człowieka, niemające zastosowania praktycznego, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jak na przykład dzieła sztuki, muzyki, literatury, filozofii, religii. Pojęcie kultury materialnej obejmuje efekty materialnej działalności człowieka, mieści się w nim na przykład architektura i wytwory codziennego użytku. Na koniec pojęcie kultury rozumianej jako społeczna lub normatywna dotyczy m.in. instytucji charakterystycznych dla danego społeczeństwa, także zbioru norm moralnych, prawnych, wzorów zachowań, tj. wszelkich reguł działalności człowieka w danej zbiorowości (zob. Kamiński 1974: 57). Z pojęciem tym wiążą się ogólne cechy społeczeństwa odzwierciedlone w jego stylu życia, w jego wytworach, w tym przede wszystkim w języku. Są to cechy kulturowe, właściwe danemu społeczeństwu.

¹ Bikont, Szczęśna 2012: 142.

Różnorodne przejawy kultury społecznej zostają utrwalone zarówno w kulturze duchowej jak i materialnej.

Obok mniej lub bardziej specyficznych elementów kulturowych odróżniających ludzi, w poszczególnych kulturach narodowych zawiera się także to, co ludzi integruje, nie dzieli. Taka wspólnota międzykulturowa, jedność w różnorodności, jest możliwa dzięki temu, że wszystkich ludzi łączą określone zdolności poznawcze, w które zostaliśmy wyposażeni i które są uniwersalne. Możliwe dzięki nim sposoby poznawania świata – podobne lub zupełnie odmienne – mogą przybliżyć różne kultury lub je od siebie oddalić. Niniejszy artykuł pokazuje, że w języku polskim i rosyjskim znajdują odzwierciedlenie pewne wspólne dla ich użytkowników sposoby konceptualizowania kategorii *życie*.

Pośród systemów tworzących kulturę ważne miejsce zajmują tłumaczenia. Przekład jest w pierwszym rzędzie procesem polegającym na kontakcie autora oryginału i jego tłumacza, a w następnej kolejności także rezultatem tego procesu, który poznają czytelnicy należący do obcej kultury. Jerzy Pieńkos podkreśla rolę przekładu jako narzędzia komunikacji międzynarodowej i międzykulturowej, pozwalającego jednocześnie na porozumiewanie się dwóch rozmówców należących do odmiennych stref językowych (Pieńkos 1999: 315). Przekład traktowany jest jako obraz *Innego* w dialogu międzykulturowym, jednocześnie jego funkcja polega na przybliżeniu kulturowości jednego narodu innemu. Badacze przedmiotu zwracają uwagę na elementy kulturowe, które właściwe są danemu narodowi i nieuniwersalne, wyrażone w tekście przez konwencjonalne jednostki językowe. Teoretycy i praktycy przekładu zazwyczaj wymieniają wśród nich imiona własne, nazwy dotyczące organizacji życia w kraju kultury wyjściowej. Chodzi tu także o obyczaje, przyzwyczajenia, cytaty i aluzje mające ścisły związek z literaturą danego kraju, aluzje do jego historii i do innych sfer kultury, takich jak muzyka, film, malarstwo (zob. Hejwowski 2004: 71–72).

Badacze podkreślają, że przedstawiciele danej kultury społecznej konstruują swój świat za pomocą własnego systemu poznawczego, który znajduje odbicie m.in. w języku. Język jest odzwierciedleniem naszego doświadczenia, sposobu subiektywnego poznania świata, będąc jednocześnie narzędziem, za pomocą którego świat poznajemy². Rezultaty poznania rzeczywistości mogą dowodzić nie jedynie różnic poznawczych między mówiącymi w różnych językach naturalnych, czego przykładem są wymienione wcześniej środki językowe nacechowane kulturowo. Rezultaty poznania mogą także niekiedy świadczyć o łączącej ludzi bliskości poznawczej. Ten ostatni rodzaj wzajemnych relacji dwóch kultur

² Także inne wytwory kultury, nie tylko język, oddają myślenie i stany człowieka. Wisława Szymborska na temat stylów w architekturze i jej wytworów zauważyła na przykład, że znajdują w nich wyraz emocje ludzkie: „w przeciwieństwie do gotyku budynki romańskie nie są żadnym popisem, aktem pychy. W nich można się po prostu schronić, wzięły się z lęku przed światem” (Rusinek 2016: 276).

ilustrują przykłady tekstów będących przedmiotem analizy w niniejszym artykule. Jest to mianowicie wiersz Wisławy Szymborskiej „Życie na poczekaniu” (1976) oraz jego rosyjskie tłumaczenia. Staramy się zwrócić szczególną uwagę na sposoby konceptualizowania życia przez polską Noblistkę oraz trafność ich odzwierciedlenia w serii przekładowej. Funkcje przekładu wobec oryginału, sposoby odzwierciedlenia tekstu wyjściowego w przekładzie pozwalają poznać założenia gramatyki kognitywnej Ronalda W. Langackera oraz teorii metafory pojęciowej George’a Lakoffa i Marka Johnsona przeniesione na grunt teorii i praktyki przekładu przez Elżbietę Tabakowską. Autorka opublikowała liczne prace, które przybliżają językoznawstwo kognitywne polskim czytelnikom, oraz przedstawiają m.in. analizy przekładów oparte na jego założeniach obrazowania w języku. Tu odwołujemy się m.in. do monografii „Językoznawstwo kognitywne a poetyka przekładu” (Tabakowska 2001) oraz do koncepcji metafory.

METAFORA POJĘCIOWA I OBRAZOWA

Elżbieta Tabakowska wskazuje, że „Wszystkie kognitywne teorie języka stawiają metaforę w centrum uwagi: kluczowy dla językoznawstwa kognitywnego postulat motywacji wszystkich struktur językowych przypisuje metaforze status podstawowego mechanizmu kierującego procesami naszego rozumienia życiowego doświadczenia” (Tabakowska 2001: 91). Przytaczając m.in. pracę Johna R. Taylora (1989), badaczka pisze, iż metaforę uważa się „za najbardziej podstawowy sposób wyrażania tego, co złożone i abstrakcyjne, przez odwoływanie się do rzeczy prostszych, bardziej podstawowych i konkretnych” (Tabakowska 2001: 91). Metafora polega na odwzorowaniu jednej domeny poznawczej na drugą i „zawiera się w myślach, nie w słowach” (Lakoff i Turner 1989: 2, za: Tabakowska 2001: 92).

E. Tabakowska zauważa, że „Większość badań nad metaforą szeroko omawia oczywisty związek metafory z kulturą. Ponieważ korzenie metafory tkwią w ludzkim doświadczeniu, które jest uwarunkowane kulturowo, to naturalnie również metafora uwarunkowana jest kulturowo i przedstawia często nierozwiązywalne problemy w przekładzie, który jest z definicji procesem międzykulturowym” (Tabakowska 2001: 92). Przytaczając pogląd jednej z badaczek o nieprzekładalności metafory, której przyczyną jest związek metafory z konkretnymi „systemami wartości” i „bliski związek z postrzeganiem zmysłowym”, E. Tabakowska twierdzi coś przeciwnego – jej zdaniem „niektóre metafory rzeczywiście powtarzają się w wielu językach” (ibidem: 93). Badaczka odwołuje się do twierdzenia J. R. Taylora (1989: 127) o zdolnościach poznawczych człowieka, a przede wszystkim o postrzeganiu i jego obrazie w języku: „ponieważ percepcja, zakorzeniona w pro-

cesie poznania, ma z definicji naturę uniwersalną, to, mimo iż tworzenie metafor nie jest procesem rządzącym się ścisłymi regułami, w rozszerzeniach znaczenia muszą istnieć jakieś prawidłowości, występujące w podobnej postaci w różnych językach” (Tabakowska 2001: 93). Przytaczając zdanie innych przedstawicieli językoznawstwa kognitywnego, George’a Lakoffa i Marka Turnera (1989), autorka pragnie podkreślić podstawową rolę naszego doświadczenia w konceptualizowaniu rzeczywistości, które można uznać za uniwersalne, i zwrócić uwagę na to, że poznawczo ludzie różnią się pod względem doświadczenia i zasobu wiedzy. Nawet podstawowe metafory orientacyjne typu WIĘCEJ TO W GÓRĘ są silnie ograniczone ludzkimi zasobami pojęciowymi. Jednak jesteśmy w stanie nawzajem się rozumieć dzięki temu, że musimy korzystać „ze wspólnych dla wszystkich podstawowych zasobów pojęciowych” (Tabakowska 2001: 93).

Wprowadzony przez George’a Lakoffa (zob. Lakoff 1989, za: Tabakowska 2001: 93) podział na metafory pojęciowe i metafory obrazowe (twórcze) pokazuje, że pierwsze z nich są zakorzenione w języku, skonwencjonalizowane, drugie – indywidualne, autorskie, oraz że nie ma między nimi ostrych granic. Dla zrozumienia tych pojęć ważne jest to, że pierwsze powstają w wyniku odwzorowania jednej domeny na drugą, drugie zaś polegają na porównaniu dwóch konkretnych obrazów. Na przykład, w utartym wyrażeniu rosyjskim «время летит» i odpowiadającym mu w języku polskim „czas leci” domena ptaków i ich szybkiego przemieszczania się w przestrzeni jest źródłowa dla odwzorowania abstrakcyjnej kategorii *czasu* jako szybko upływającego³. Podstawą znaczenia jest konwencjonalna metafora pojęciowa CZAS TO PTAK. Z kolei w opowiadaniu Fiodora Dostojewskiego „Sen śmiesznego człowieka” metafora obrazowa szczęścia BYĆ SZCZĘŚLIWYM TO NIE ZNAĆ ZŁA powstała w rezultacie dostrzeżenia podobieństwa dwóch obrazów – szczęścia i niedoświadczenia zła:

(R) *Между ними не было ссор и не было ревности, и они не понимали даже, что это значит.*

(P) *Nie było między nimi kłótni i nie było zazdrości, nie rozumieli nawet, co to znaczy.*

Zdarza się, że te spośród kategorii abstrakcyjnych, które są ponadczasowe i uniwersalne, mogą być postrzegane podobnie, szczególnie w bliskich sobie kulturach. Pozwalają nam to dostrzec m.in. takie kategorie językowe jak frazeologizmy (por. wcześniejszy przykład). Są one konwencjonalne i odzwierciedlają wspólne dla użytkowników danego języka (przedstawicieli danej kultury społecznej) doświadczenie i postrzeganie elementu rzeczywistości. Ponownie odwołamy się do wdzięcznego przykładu kategorii *czasu*. Otóż niektóre spośród licznych i bardzo różnorodnych jej konceptualizacji mogą być wspólne dla użytkowników języków pokrewnych, takich jak polski i rosyjski. Czas postrzegają oni m.in.

³ Czas płynie podobnie do wody: o czasie nie można powiedzieć inaczej, niż za pomocą kolejnej metafory.

za pomocą takich schematów wyobrażeniowych jak: WODA (czas przecieka mi przez palce – время протекает сквозь пальцы), ŻYWA ISTOTA (czas ucieka – время убегает), PTAK (czas leci – время летит), CENNY PRZEDMIOT (czas to pieniądz – время – деньги, LEKARZ (czas jest najlepszym lekarzem – время – лучший лекарь).

Na przykładzie utartych wyrażen widoczna jest także bliskość konceptualizowania życia jako sposobu istnienia. Zarówno Polacy, jak i Rosjanie myślą o życiu m.in. za pomocą schematu DROGI i WĘDRÓWKI (przejść życie, iść przez życie – пройти жизнь), o fazach życia myślą jako o odcinku (zacząć życie – начать жизнь, skończyć życie – закончить жизнь), o długości życia – także jako o odcinku (długie lub krótkie życie – долгая, короткая жизнь), negatywnie o jakości życia – jako o ciężkim przedmiocie (ciężkie życie – тяжелая жизнь), pozytywnie – jako o lekkim i prostym przedmiocie (lekkie, łatwe życie – легкая жизнь). O procesie, którym jest życie oraz o śmierci kończącej życie myślimy jako o przedmiocie (oddać życie – отдать жизнь), o wartości życia – jako o cennym przedmiocie (ocalić życie – спасти жизнь) itd.

W twórczości literackiej, inaczej niż to jest w przypadku frazeologizmów, odzwierciedla się przede wszystkim filozofia jej autora na tle kultury, z której się wywodzi. Znajduje ona wyraz w postaci różnorodnych metafor, zarówno indywidualnych, jak i konwencjonalnych, a określona metafora może być charakterystyczna dla twórcy lub danego tekstu. Elżbieta Tabakowska w monografii „Językoznaństwo kognitywne a poetyka przekładu” przytacza przykład twórczości Emily Dickinson i zwraca uwagę na to, że metafory konwencjonalne oparte na schemacie wyobrażeniowym POJEMNIKA są kluczem do zrozumienia poezji i filozofii życiowej poetki (Tabakowska 2001: 150). Z kolei w wierszu „Życie to bal” Agnieszka Osiecka pisze o niepowtarzalności życia i konceptualizuje ją za pomocą schematu BALU, żyjących ludzi postrzega jako GOŚCI NA BALU, na który zaproszenie otrzymują tylko raz, bo przyście na świat jest niepowtarzalne. Tatiana Snieżyńska w «Мы в этой жизни только гости» przemijanie życia przedstawia jako przyjęcie, na którym żyjący ludzie są gośćmi, lecz krótko, wkrótce bal opuszczają – jedni wcześniej, inni później, bo jedni żyją krócej, drudzy dłużej⁴. O tym, że życie jest biegiem pisze Magda Czapińska w wierszu „Ja wysiadam”. Życie jest trasą (porównajmy z wcześniej wyróżnionym schematem ŻYCIA-DROGI i WĘDRÓWKI), którą trzeba pokonywać bardzo szybko, nie mogąc złapać tchu (Przez życie nie chcę gnać bez tchu). Życie jest nicią w kołowrotku, nie jest poddana jego działaniu, a czas to przedmiot, który gubimy w pędzie życia, żyjemy dopóty, dopóki coś sprawia, że żyjemy, tak jak kołowrotek nakręca, snuje

⁴ Zob. fragment: Мы в этой жизни только гости,
Немного погостим
И станем уходить,
Кто раньше, кто позднее.

nić – życie, umieramy – gdy przerwie sięnić (Jak w kołowrotku bezwolnie się kręcę, Gubiąc wątek i dni, Nim w kołowrotku pęknienić). W wierszu „Allegro ma non troppo” (‘nie za dużo szybko’) W. Szymborska konceptualizuje życie za pomocą schematu wyobrażeniowego OSOBY. Jest to zachwyty nad życiem i obłąskawianie życia, by przystanęło i choć raz zapomniało, że nieuchronnie zmierza do kresu swej wędrówki⁵.

W zakresie semantycznym przytoczonej kategorii *życie / жизнь* na podstawie słowników języka polskiego i rosyjskiego⁶ można wydzielić takie m.in. modele kognitywne jak

– model biologiczny, którym jest stan organizmu polegający na nieprzerwanym ciągu procesów umożliwiających reagowanie na bodźce i zwykłe poruszanie się oraz odżywianie, wzrastanie i rozmnażanie (małe psy żyją dłużej niż duże, как долго живут кошки);

– model egzystencji i warunków egzystencji, stylu życia (miała dobre życie, у нее была хорошая жизнь);

– model ilości, intensywności (energii i witalności, na przykład: była pełna życia, она была полна жизни);

– model nastroju ożywienia, ruchu i gwaru panującego gdzieś (bazar tętnił życiem, жизнь на базаре кипит вовсю);

– model utrzymania i wyżywienia (życie w Warszawie jest drogie, жизнь в столице слишком дорога);

– model funkcjonowania czegoś (krótkie było życie nowego auta, zaraz je rozbił; новая жизнь машины)⁷.

Wybrane przykłady twórczości poetyckiej pokazują, że jest w nich profilowana domena biologiczna życia oraz inne, bardziej szczegółowe jej domeny, takie jak przemijalność, niepowtarzalność, koniec – śmierć. Teksty te pokazują jeszcze, że nie tylko ogólne modele kategorii *życie*, lecz także ich uszczegółowienia, mogą być uniwersalne zarówno dla użytkowników jednego języka, jak i dla użytkowników porównywanych tu języków – polskiego i rosyjskiego. Może to oznaczać, że sposoby konceptualizowania życia okażą się bliskie również autorom tekstu wyjściowego i tekstu docelowego i znajdzie to wyraz w przekładzie.

Wisława Szymborska w wierszu „Życie na poczekaniu” konceptualizuje m.in. przemijalność życia, którą oddaje za pomocą metafory teatralnej. Życie jest postrzegane na zasadzie kontrastu, przeciwstawienia teatrowi i grze aktorów.

⁵ Niestety nie udało mi się dotrzeć do rosyjskiego tłumaczenia, którego autorem jest Asar Eppel (Асар Эппель, 1935–2012), niemal od początku zajmujący się przekładaniem twórczości W. Szymborskiej (nie tylko jej i nie tylko polskiej literatury), wysoko cenionym przez samą poetkę.

⁶ Słownik języka polskiego, <http://sjp.pwn.pl/sjp/zycie;2548395.html>, Большой толковый словарь, <http://www.gramota.ru/slovari/dic/?word=жизнь&all=x> (dostęp: 14.02.2016 r.).

⁷ Liczne przykłady oddzielnych kontekstów użycia kategorii *życie* m.in. na stronie internetowej <http://sjp.pwn.pl/korpus/szukaj/zycie-.html>.

Takie zestawienie przeciwieństw posłużyło uwydatnieniu charakterystycznych cech życia – wszystko w życiu jest inne i dzieje się inaczej niż w przedstawieniu. Tylko w jednym wypadku życie jest teatrem – wtedy, gdy odbywa się premiera. Życie-premiera przemija i już się nie powtórzy, a świat-scena pozostaje i się nie zmienia, gotowy na inną premierę. Wiersz ten przetłumaczony został przez Wierę Winogorową (W. W.), Olgę Czepielską (O. Cz.) oraz autora nieznanego z nazwiska (w analizie zaznaczamy jako „Nieznany Tłumacz”: N. T.).

W dalszej części artykułu przytoczymy tytułowy utwór, a następnie wyróżnione na jego podstawie metafory życia wraz z tekstem polskim i jego rosyjskimi przekładami, które odzwierciedlają sposoby konceptualizacji życia oraz z komentarzem dotyczącym sporadycznych różnic w przekładzie.

Wisława Szymborska, „Życie na oczekaniu” (1976)

Życie na oczekaniu
Przedstawienie bez próby
Ciało bez przymiarki
Głowa bez namysłu

Nie znam roli, którą gram,
Wiem tylko, że jest moja, niewymienna
O czym jest sztuka zgadywać muszę wprost na scenie

Kiepsko przygotowana do zaszczytu życia
Narzucone mi tempo akcji znoszę z trudem
Improwizuję, choć brzydzę się improwizacją
Potykam się co krok o nieznamość rzeczy

Mój sposób bycia zatrąca zaściankiem
Moje instynkty to amatorszczyzna
Trema, tłumacząc mnie tym bardziej upokarza.
Nie do cofnięcia słowa i odruchy,
Niedoliczone gwiazdy,
Charakter jak płaszcz w biegu dopinany,
Oto żałosne skutki tej nagłości.

Gdyby choć jedną srodę przeciwzyć zawczasu.
Albo choć jeden czwartek raz jeszcze powtórzyć,
A tu już piątek nadchodzi z nieznanym mi scenariuszem.
Czy to w porządku? – pytam
Z chrypką w głosie, bo nawet mi nie dano odchrząknąć za kulisami.
Żłudna jest myśl, że to tylko pobieżny egzamin
Składany w prowizorycznym pomieszczeniu
Nie, stoję wśród dekoracji i widzę jak są solidne.
Uderza mnie precyzja wszelkich rekwizytów.
Aparatura obrotowa działa od długiej już chwili,

Pozapalane zostały najdalsze nawet mgławice.
 Och, nie mam wątpliwości, że to premiera,
 I cokolwiek uczynię, zmieni się na zawsze
 w to co uczyniłam.

Metafory życia wyróżnione w „Życiu na poczekaniu” oraz jego przekładach
**ŻYCIE TO NIEPRZYGOTOWANE UPREDNIIO DZIAŁANIA, ŻYCIE
 TO STAWANIE SIĘ W TEJ CHWILI**

(W. Sz.) Życie na poczekaniu
 (N. T.) Жизнь экспромтом
 (O. Cz.) Жизнь на ходу, сейчас же
 (W. W.) Жизнь с бухты-барахты.

**ŻYĆ TO BYĆ ŹLE PRZYGOTOWANYM DO DZIAŁANIA, ŻYCIE TO
 WARTOŚCIOWY PRZEDMIOT**

(W. Sz.) (Ja jestem) Kiepsko przygotowana do zaszczytu życia
 (N. T.) Плохо подготовленная к жизни в почестях
 (O. Cz.) (Я) Плохо подготовлена к достойной жизни
 (W. W.) К чести участвовать в жизни подготовлена плохо.

**ŻYCIE TO PRZEDSTAWIENIE NA SCENIE, DO KTÓREGO NIE MA
 PRÓB**

(W. Sz.) (Życie) Przedstawienie bez próby
 (N. T.) (Жизнь) Представление без репетиции
 (O. Cz.) Представление без репетиции.

W przekładzie Wiery Winogorowej metafora teatralna zostaje utracona, wyrażenie «с бухты-барахты» profiluje pojęcie nieoczekiwanego i nieprzygotowanego zjawiska, jakim jest życie:

(W. W.) Жизнь с бухты-барахты.

**ŻYCIE TO ROLA TEATRALNA, DO KTÓREJ AKTOR NIE MA PRZY-
 MIAREK, CIAŁO TO STRÓJ TEATRALNY BEZ MIERZENIA**

(W. Sz.) Ciało bez przyziarki
 (N. T.) Тело без примерки
 (O. Cz.) Тело без примерки
 (W. W.) Тело без примерки.

ŻYĆ TO GRAĆ ROLĘ TEATRALNĄ BEZ PRZYGOTOWANIA

(W. Sz.) Głowa bez namysłu
 (N. T.) Голова без размышлений
 (O. Cz.) Голова без раздумий
 (W. W.) Голова наобум.

ŻYCIE TO ROLA TEATRALNA; ŻYĆ TO GRAĆ ROLE, KTÓREJ SIĘ
NIE ZNA; CZŁOWIEK, KTÓRY ŻYJE, TO AKTOR NIEPRZYGOTOWA-
NY DO ROLI NA SCENIE

(W. Sz.) Nie znam roli, którą gram

(N. T.) Не знаю роли, которую играю

(O. Cz.) Не знаю роли, которую играю

(W. W.) Не знаю исполняемой роли.

ŻYĆ TO GRAĆ SWOJĄ WŁASNĄ ROLE, KTÓREJ NIE MOŻNA ZA-
MIENIĆ NA INNĄ

(W. Sz.) Wiem tylko, że jest moja (rola), niewymienna

(N. T.) Знаю только, что она (роль) неизменно моя

(O. Cz.) Знаю только, что это моя, неизменная (роль)

(W. W.) Знаю только, что роль моя.

ŻYCIE TO SZTUKA; ŻYĆ TO GRAĆ SZTUKĘ NA SCENIE; ŻYĆ TO
NIE ZNAĆ TREŚCI SZTUKI, KTÓRĄ SIĘ GRA NA SCENIE; ŻYĆ TO
ZGADYWAĆ TREŚĆ SZTUKI, KTÓRĄ SIĘ GRA NA SCENIE

(W. Sz.) O czym jest sztuka zgadywać muszę wprost na scenie

(N. T.) О чем пьеса, Должна догадываться прямо на сцене

(O. Cz.) О чём пьеса, вынуждена догадываться прямо на сцене

(W. W.) О чем пьеса, догадываюсь по ходу.

ŻYCIE TO PRZEDSTAWIENIE, W KTÓRYM AKCJA JEST ZBYT SZYB-
KA DLA AKTORA

(W. Sz.) Narzucone mi tempo akcji znoszę z trudem

(N. T.) С трудом выношу навязанный мне темп действий

(O. Cz.) Навязанный мне темп происходящего выношу с трудом

(W. W.) с трудом поспеваю за сменой событий.

ŻYĆ TO BYĆ AKTOREM, KTÓRY MUSI GRAĆ NA SCENIE BEZ
PRZYGOTOWANIA; GRAĆ NA SCENIE BEZ PRZYGOTOWANIA TO
ŻLE

(W. Sz.) Improvizuję, choć brzydzę się improwizacją

(N. T.) Импровизирую, хоть ненавижу импровизацию

(O. Cz.) Импровизирую, хоть и гнушаюсь импровизаций

(W. W.) Претит постоянная импровизация.

ŻYĆ TO GRAĆ NA SCENIE ROLE, KTÓREJ SIĘ NIE ZNA; NIEZNAJO-
MOŚĆ ŻYCIA TO PRZESZKODA, O KTÓRĄ CZŁOWIEK SIĘ POTYKA

(W. Sz.) Potykam się co krok o niezajomość rzeczy

(N. T.) На каждом шагу спотыкаюсь о неизвестность вещей

(O. Cz.) Спотыкаюсь на каждом шагу о незнакомые вещи

(W. W.) На каждом шагу спотыкаюсь о непонимание сути.

SPOSÓB ŻYCIA TO PRZEDMIOT, PROWINCJA TO ZAPACH PRZEDMIOTU

(W. Sz.) Mój sposób bycia zatraça zaściankiem

(O. Cz.) Мой образ жизни пахивает провинцией

(W. W.) Мой образ жизни отдает провинцией.

W tym wypadku następujący przekład Nieznanego Tłumacza:

Мои манеры провинциальны.

nie odzwierciedla danej synestezyjnej metafory. Zachowana zostaje domena negatywnej oceny sposobu życia.

ŻYĆ TO GRAĆ NA SCENIE JAK AMATOR, BEZ PROFESJONALNEGO PRZYGOTOWANIA

(W. Sz.) Moje instynkty to amatorszczyzna

(N. T.) Мои интуитивные усилия – это любительство

(O. Cz.) Мои реакции – это дилетантство

(W. W.) поступки – одно дилетантство.

ŻYĆ TO GRAĆ NA SCENIE I MIEĆ LĘK, LĘK TO OSOBA

(W. Sz.) Trema, tłumacząc mnie tym bardziej upokarza

(N. T.) Волнение, извиняя, еще больше унижает меня

(O. Cz.) Робость, объясняя меня, тем более унижает

(W. W.) Волнение оправдывает, но и унижает.

ŻYĆ TO GRAĆ NA SCENIE I NIE MÓC W TEJ GRZE NICZEGO ZMIE- NIĆ

(W. Sz.) Nie do cofnięcia słowa i odruchy

(N. T.) Неотменяемые слова и инстинкты

(O. Cz.) Не вернуть назад слов и порывов

(W. W.) Напрасно сказанные слова, непоправимые поступки.

ŻYĆ TO GRAĆ NA SCENIE I NIE MÓC W TEJ GRZE NICZEGO DO- KOŃCZYĆ

(W. Sz.) Niedoliczone gwiazdy

(N. T.) Недосчитанные звезды

(O. Cz.) (Не вернуть назад) недосчитанных звёзд.

W przekładzie Wiery Winogronowej fraza została opuszczona.

KAŻDY DZIEŃ ŻYCIA CZŁOWIEKA TO NIEZNANY SCENARIUSZ, DO KTÓREGO NIE MOŻNA SIĘ PRZYGOTOWAĆ I KTÓREGO NIE MOŻNA POWTÓRZYĆ

(W. Sz.) Gdyby choć jedną środę przećwiczyć zawczasu.

Albo choć jeden czwartek raz jeszcze powtórzyć,
A tu już piątek nadchodzi z nieznanym mi scenariuszem.

(N. T.) Хоть бы одну среду отрепетировать заранее,
Или хоть один четверг повторить еще раз!
Нет, вот уже надвигается пятница с неведомым сценарием.

(O. Cz.) Если б хоть одну среду потренировать заранее
Или хоть один четверг раз ещё повторить!
А тут уже пятница надвигается с незнакомым мне сценарием.

(W. W.) Хоть бы одну среду проиграть заранее,
или один четверг повторить еще раз!
А тут уже наступает пятница с неизвестным сценарием.

ŻYCIE TO ZMĘCZENIE BEZ ODPOCZYNKU

(W. Sz.) Z chrypką w głosie, bo nawet mi nie dano odchrząknąć za kulisami
(N. T.) (с хрипотой в голосе, ибо даже откашляться не дано мне за кулисами)
(O. Cz.) (с хрипотцой в голосе, потому что мне не дали откашляться за кулисами)
(W. W.) (охрипшим голосом, потому что даже нельзя откашляться за кулисами).

ŻYCIE TO NIE EGZAMIN BEZ ZNACZENIA ZDAWANY NA SCENIE, KTÓRA SIĘ ZMIENIA

(W. Sz.) Żłudna jest myśl, że to tylko pobieżny egzamin
Składany w prowizorycznym pomieszczeniu
(N. T.) Обманчива гипотеза, что это лишь пробный экзамен,
Сдаваемый во временном помещении. Нет.
(O. Cz.) Обманчива мысль, что это только мимолетный экзамен,
сдаваемый во времянке. Нет.

Przekład Wiery Winogronowej:

(W. W.) Хотелось бы верить, что это только репетиция
во временном павильоне. Но нет.

nie odzwierciedla metafory opartej na konceptualizacji egzaminu ani na zasadzie kontrastu wobec domeny teatru, lecz na jej zaprzeczeniu w postaci metafory teatralnej ŻYCIE TO NIE PRÓBA TEATRALNA W POMIESZCZENIU, KTÓRE SIĘ ZMIENIA.

ŻYCIE TO PREMIERA, ŻYĆ TO GRAĆ ROLĘ W PRZEDSTAWIENIU PREMIEROWYM NA SCENIE, ŻYCIE TO PRZEMIJANIE, ŚWIAT TO SCENA, KTÓRA JEST BARDZO DOBRZE PRZYGOTOWANA DO PREMIERY

(W. Sz.) Nie, stoję wśród dekoracji i widzę jak są solidne.
Uderza mnie precyzja wszelkich rekwizytów.
Aparatura obrotowa działa od długiej już chwili,
Pozapalane zostały najdalsze nawet mgławice.
Och, nie mam wątpliwości, że to premiera,

(N. T.) (Нет.) Стою среди декораций и вижу, какие они солидные.
 Поражает меня скрупулезность реквизитов,
 Вращательная аппаратура давно уже работает.
 Зажжены даже самые отдаленные туманности.
 Ах, нет сомнения, что это премьера.
 (O. Cz.) (Нет.) Стою среди декораций и вижу, как они солидны.
 Поражает меня точность всяческих реквизитов.
 Вращающаяся аппаратура действует уже с давних пор.
 Зажглись даже самые дальние светильники.
 Ох, не сомневаюсь, что это премьера.
 (W. W.) (Но нет.)
 Стою среди декораций и вижу, насколько они реальные,
 как удивительно точно сделаны все реквизиты.
 Поворотный механизм давно уж запущен.
 Зажжены даже самые отдаленные туманности.
 Как ни грустно, это уже премьера.

ŻYCIE TO PRZEMIJANIE, ŻYĆ TO PRZEMIJAĆ

(W. Sz.) I cokolwiek uczynię, zmieni się na zawsze
 w to co uczyniłam.
 (N. T.) И все, что бы я ни совершила,
 Навсегда станет моим поступком в вечности.
 (O. Cz.) И что бы я ни сделала,
 навсегда превратится в то, что я сделала.
 (W. W.) И что бы я ни сделала,
 это останется навсегда.

ZAKOŃCZENIE

Trzy rosyjskie tłumaczenia *Życia na oczekaniu* głównie oddają sposoby konceptualizowania życia przez autorkę oryginału. Rosyjski czytelnik, podobnie jak polski, ma dzięki temu możliwość poznania punktu widzenia Wisławy Szymborskiej na życie jako przemijanie, w którym tego, co się zdarzyło, już nie da się powtórzyć i poprawić, a tego, co jeszcze się wydarzy, nie można poznać i do tego przygotować – w przeciwieństwie do przedstawienia i aktorów grających swoje role na scenie teatralnej. Życie i spektakl to nieprzystające do siebie dwa obrazy. Życie nie jest *theatrum mundi*, żyjący ludzie nie są w nim aktorami – poza jednym wydarzeniem: premierą, pierwszym przedstawieniem utworu. Tym jest każde życie, człowiek żyjący – aktorem jednej tylko premiery.

Duże podobieństwo konceptualizacji życia w polskim tekście i jego rosyjskich przekładach można rozpatrywać z jednej strony w związku z wiedzą i doświadczeniem ludzi, które bywa dla nich wspólne. Widać je na przykład w odniesieniu do przytoczonej tu kategorii *czasu*, do tylko wspomnianej kategorii *szczęścia*, czy do

wielu aspektów takiej uniwersalnej kategorii, jaką jest *życie*. Ponadto warto podkreślenia jest to, że metafora teatralna życia znajduje wyraz w wierszu poetki Olgi Kuczerenko (Ольга Кучеренко) «Наша жизнь – спектакль без репетиций...».

Stwierdzenie, że doświadczenie człowieka znajduje odbicie w każdym języku, tłumaczy, dlaczego dla przekładu może mieć znaczenie pokrewieństwo obu systemów językowych i kultur, które pozostają we wzajemnych bliskich i długotrwałych kontaktach. Dla sąsiadujących ze sobą kultur charakterystyczny może być wysoki stopień wzajemnej świadomości symboli i wartości kulturowych zawartych w pojęciach, wyobrażeniach, obrazach, strukturach gramatycznych, tekstach (o podobieństwach i różnicach międzykulturowych, zob. Dolata-Zaród 2009: 84).

Z drugiej strony, odpowiedniość metafor życia w oryginale i jego przekładach może wynikać z poetyckiej specyfiki wiersza W. Szymborskiej. Polega ona na tym, że nie tylko „Życie na oczekaniu”, ale w ogóle twórczość W. Szymborskiej, uchodzi za prostą, pisaną językiem niegórnolotnym, lecz jednocześnie za filozoficzną i nasyconą głębokim intelektualizmem. Rosyjski tłumacz Asar Eppel (Асар Эппель) zauważył tę szczególną cechę utworów: «Текст Шимборской совершенно доступен, а стихи ее интересно читать, ибо в их основе счастливая и редкостная мысль»⁸. Poetka porusza w nich ważne problemy egzystencji człowieka i jego miejsca w świecie, ukazuje je z perspektywy biologicznej, historycznej, politycznej; jego niepokoje, śmierć, przyjaźń, rozrachunki z przeszłością itd. W Laudacji Noblowskiej zaznaczono m.in., że „W Wisławie Szymborskiej Szwedzka Akademia chce uhonorować przedstawicielkę niezwyklej czystości i siły poetyckiego spojrzenia. Poezji jako odpowiedzi na życie, sposobu na życie, pracy nad słowem jako myślą i wrażliwością”. W wierszach Wisławy Szymborskiej doceniono także „perfekcję słowa, wysoce wyczelowane obrazy, myślowe *allegro ma non troppo* (‘nie zanadto szybko’), jak nazywa się jeden z jej wierszy”. Michał Rusinek we wspomnieniu o Wisławie Szymborskiej pisze, że była ona „wyczulona na kwestię zrozumiałości w swych tekstach. Zrozumiałości, która stała się kluczem do przekładalności jej poezji na inne języki, na popularność za granicą” (Rusinek 2016: 234). Podobną bliskość oryginału i przekładu na poziomie metafory szczęścia oraz konstrukcji językowych, rzadziej zaś leksyki, widzimy także na przykładzie «Сна смешного человека» (1877) Fiodora Dostojewskiego w tłumaczeniu Marii Leśniewskiej (1988).

Jeśli chodzi o serię przekładową, to spośród trzech rosyjskich przekładów w wierszu Nieznanego Tłumacza metafora teatralna występuje częściej, niż w przekładzie Olgi Czepielskiej, choć zarówno ten, jak i tłumaczenie Wiery Winogorowej przeważnie odzwierciedlają teatralne konceptualizacje życia Wisławy

⁸ Strona internetowa <http://www.levin.rinet.ru/FRIENDS/Eppel/InTelega3.html>, dostęp: 13.02.2016 r. „Tekst Szymborskiej jest całkowicie dostępny (zrozumiały), a wiersze jej ciekawie się czyta, bowiem ich podstawę stanowi szczęśliwa i wyjątkowa myśl” (tłum. – moje B. R.).

Szyborskiej. Na tym poziomie przekłady nieznacznie różnią się pomiędzy sobą. Jeśli pojawiają się, z rzadka, bardziej wyraźne różnice w poszczególnych przekładach względem oryginału (których omówienie wymaga oddzielnego opracowania), to występują one głównie w leksykalnej sferze języka i polegają na doborze przez tłumaczy synonimów, a te profilują nieidentyczne domeny w semantycznym zakresie bliskich sobie pojęć i/lub są nacechowane stylistycznie. Niekiedy różnice mogą polegać na doborze konstrukcji przez tłumacza. Rozbieżności tego typu w przekładach nie spowodowały zmian w odniesieniu do sposobów konceptualizowania życia woryginałe.

Bibliografia

- Bikont A., Szczęśna J. (2012), *Pamiętkowe rupiecie. Biografia Wisławy Szyborskiej*, Kraków.
- Dolata-Zaród A. (2009), *Aspekty kulturowe w tłumaczeniu tekstów specjalistycznych*, „Rocznik Przekładoznawczy. Studia nad teorią, praktyką i dydaktyką przekładu”, nr 5, Opole, s. 83–91.
- Dostojewski F. (1988), *Sen śmieszego człowieka*, „Opowieści fantastyczne”, tłum. M. Leśniewska, Kraków.
- Hejwowski K. (2004), *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*, Warszawa.
- Kamiński A. (1974), *Funkcje pedagogiki społecznej*, Warszawa.
- Lakoff G. (2011), *Kobiety, ogień i rzeczy niebezpieczne. Co kategorie mówią nam o umyśle*, E. Tabakowska (red.), tłum. M. Buchta, A. Kotarba, A. Skucińska, Kraków.
- Lakoff G., Johnson M. (2010), *Metafory w naszym życiu*, przeł. T. P. Krzeszowski, Warszawa.
- Langacker R. W. (2009), *Gramatyka kognitywna. Wprowadzenie*, przeł. E. Tabakowska, M. Buchta, H. Kardela, W. Kubiński, P. Łozowski i in., Kraków.
- Pieńkos J. (1999), *Rola przekładu jako instrumentu upowszechniania wartości kulturalnych i naukowych (stan obecny – wizja przyszłości)*, „Między oryginałem a przekładem” V, Kraków, s. 315–322.
- Rusinek M. (2016), *Nic zwyczajnego. O Wisławie Szyborskiej*, Kraków.
- Słownik języka polskiego*, <http://sjp.pwn.pl/sjp/zycie;2548395.html>.
- Szyborska W. (1996), *Życie na poczekaui*, Warszawa.
- Tabakowska E. (2001), *Językoznawstwo kognitywne a poetyka przekładu*, przeł. A. Pokojska, Kraków.
- Большой толковый словарь*, <http://www.gramota.ru/slovari/dic/?word=жизнь&all=x>.
- Кучеренко О., *Наша жизнь-спектакль без пенетаций...*, <https://www.stihi.ru/2012/09/08/8557>.
- Шимборская В., *Жизнь на ходу*, перевод Ольги Чепельской, <https://www.stihi.ru/2010/12/17/1240>.
- Шимборская В., *Жизнь с бухты-баракты. Избранное*, перевод Веры Виногоровой, СПб, 2007.
- Шимборская В., *Жизнь экспромтом*, Nieznany Tłumacz, <https://www.stihi.ru/2011/09/07/7524>.
- Эппель А., Сборник статей „In telega”, <http://www.levin.rinet.ru/FRIENDS/Eppel/InTelega3.html>.

Beata Rycielska

**„ŻYCIE NA POCZEKANIU” BY WISŁAWA SZYMBORSKA
IN ITS TRANSLATION INTO RUSSIAN
(ON THE INTERCULTURAL ROLE OF TRANSLATION)**

(Summary)

Translation-wise, the article draws attention to what may connect different but related cultures. It refers to the basic assumptions of cognitive grammar of Ronald W. Langacker and the idea of the conceptual metaphor of George Lakoff and Mark Johnson, which have been applied in the theory and practice of translation by Elżbieta Tabakowska. *Tertium comparationis* of the comparison of translation series with the title poem of Wisława Szymborska is constituted by the metaphor of life. The said comparison reveals the unification of conceptualization of this abstract and universal category. The translation, thus, brings closer to the target culture a fragment of the array of notions applied by the Nobel laureate reflected in the original.

Keywords: social culture, translation, conceptual metaphor, metaphor imaging.

**„ŻYCIE NA POCZEKANIU” WISŁAWY SZYMBORSKIEJ
W ROSYJSKIM TŁUMACZENIU
(O MIĘDZYKULTUROWEJ ROLI PRZEKŁADU)**

(Streszczenie)

Na przykładzie przekładu artykuł zwraca uwagę na to, co może łączyć różne, lecz pokrewne kultury. Odwołuje się do podstawowych założeń gramatyki kognitywnej Ronalda W. Langackera oraz koncepcji metafory pojęciowej George’a Lakoffa i Marka Johnsona, które w teorii i praktyce przekładu zastosowała Elżbieta Tabakowska. *Tertium comparationis* porównania serii przekładowej z tytułowym wierszem Wisławy Szymborskiej stanowi metafora życia. Porównanie odkrywa wspólnotę konceptualizacji tej abstrakcyjnej i uniwersalnej kategorii. Przekład przybliża swej kulturze odzwierciedlony w oryginale fragment świata pojęć Noblistki.

Słowa kluczowe: kultura społeczna, przekład, metafora pojęciowa, metafora obrazowa.